

AKADEMİK TARİH VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

Academic Journal of History and Idea

Research Article

Received: 25.01.2026

Accepted: 25.06.2026

Reşat Gasimov*

<https://orcid.org/0009-0001-0102-5782>

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkilerin Son Dönemi (Kasım 1918–Nisan 1920)

The Final Phase of Relations between the Azerbaijan Democratic Republic and the Ottoman Empire (November 1918–April 1920)

Öz

Azerbaycan devletçilik tarihinde önemli bir yere sahip olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Güney Kafkasya'da askerî, siyasal ve sosyoekonomik bakımdan son derece karmaşık koşulların yaşandığı bir döneme rastlamıştır. Ülkenin doğusunda hâkimiyet kuran Bolşevik-Taşnak yönetimine karşı mücadele eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükûmeti, 4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşması'na dayanarak Osmanlı Hükûmeti'nden askerî yardım talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine Azerbaycan'a gönderilen Türk birlikleri ile yerel gönüllülerden oluşan Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan'ın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunmasında, ayrıca genç cumhuriyetin varlığını sürdürebilmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar geçen dönemde Azerbaycan–Osmanlı ilişkileri büyük ölçüde ittifak temelinde gelişmiştir. Ancak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Azerbaycan dış politikasında belirleyici olan Osmanlı yönelimi sona ermiş, savaş sonrasında uluslararası sistemde meydana gelen siyasal dönüşümler iki devlet arasındaki ilişkilerin niteliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çalışma, Mondros Mütarekesi sonrasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde meydana gelen değişimleri, bu değişimlerin nedenlerini ve dönemin başlıca diplomatik gelişmelerini incelemektedir. Araştırma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi belgeleri, döneme ait süreli yayınlar, hatıratlar ve ilgili bilimsel literatür esas alınarak hazırlanmıştır. Araştırma bulguları, Mondros Mütarekesi'nin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri önemli ölçüde zayıflattığını, ancak iki devlet arasındaki siyasal ve diplomatik bağları tamamen ortadan kaldırmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi, Azerbaycan–Osmanlı ilişkileri, diplomatik ilişkiler

Abstract

The establishment of the Azerbaijan Democratic Republic, a significant milestone in the history of Azerbaijani statehood, coincided with a period of profound military, political, and socioeconomic instability in the South Caucasus.

*Associate Professor, Police Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan, Azerbaijan, rqasimov1981@gmail.com

Citation: Gasimov, R. (2026). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkilerin Son Dönemi (Kasım 1918–Nisan 1920). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 13(3), 1-20.

Copyright and License Statement — © 2026 Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (Academic Journal of History and Idea). This article is published as an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). The article may be used, shared, adapted, distributed, and reproduced in any medium or format for non-commercial purposes, provided that appropriate credit is given to the author(s) and the journal. The authors are solely responsible for the scientific, legal, and ethical content of the article; the editors and editorial board disclaim all responsibility.

Confronted with the Bolshevik–Dashnak administration that had established control over the eastern part of the country, the Government of the Azerbaijan Democratic Republic requested military assistance from the Ottoman Government on the basis of the Treaty of Batum of 4 June 1918. In response, the Caucasian Islamic Army, composed of Ottoman troops and local volunteers, played a decisive role in safeguarding Azerbaijan's sovereignty and territorial integrity while ensuring the survival of the newly established republic. From the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic until the signing of the Armistice of Mudros, relations between Azerbaijan and the Ottoman Empire developed primarily within the framework of a strategic alliance. However, the Armistice of Mudros, signed on 30 October 1918, brought the Ottoman-oriented foreign policy of the Azerbaijan Democratic Republic to an end, while the transformation of the post-war international order substantially altered the character of bilateral relations. This article examines the changes in relations between the Azerbaijan Democratic Republic and the Ottoman Empire following the Armistice of Mudros, examines the factors underlying these changes, and evaluates the principal diplomatic developments of the period. The study is based on documents preserved in the Ottoman Archives and the Azerbaijan Republic State Archives, together with contemporary newspapers, memoirs, and the relevant scholarly literature. The findings demonstrate that although the Armistice of Mudros significantly weakened relations between the Azerbaijan Democratic Republic and the Ottoman Empire, it did not completely sever the political and diplomatic ties between the two states.

Keywords: *Azerbaijan Democratic Republic, Ottoman Empire, Armistice of Mudros, Azerbaijan–Ottoman relations, diplomatic relations*

Giriş

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin güçlenme sürecinde ve iç-dış tehditlere karşı mücadelesinde Osmanlı İmparatorluğu önemli bir rol üstlenmişti. Cumhuriyet ile Osmanlı arasındaki askerî-siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin incelenmesi ise tarih yazımında araştırma açısından güçlük yaratan konulardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Türk, Azerbaycan, Rus ve Batı tarih yazımında bu konuya ilişkin dikkate değer araştırmalar yapılmıştır. Ancak mevcut çalışmaların büyük bölümü, Mayıs–Kasım 1918 arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmıştır (Nəsibli, 2011; Həsənlı, 2009; Həsənov, 1993; Medetli, 2018; Abdurahmanlı, 2021; İmanov, 2006; Ağaoğlu, 1999). Azerbaycanlı tarihçi Mehman Ağayev, Osmanlı kaynaklarını ve basın materyallerini bilimsel dolaşıma sokarak bu dönemi nispeten kapsamlı biçimde incelemiş, Kurtuluş Savaşı bağlamında Azerbaycan–Türkiye ilişkilerinin son evresine dair önemli sonuçlar ortaya koymuştur (Ağayev, 2008). Vasif Qafarov ise Anadolu hareketi ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri farklı yönleriyle değerlendirmiştir (Qafarov, 2011). Mondros Mütarekesi sonrası dönemdeki ilişkilerin tarih yazımında geniş kapsamlı biçimde ele alınmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum, iki devlet arasındaki bağların zayıflığı ve Osmanlı arşiv belgelerinin sınırlı ölçüde bilimsel dolaşıma girmesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla söz konusu dönemin incelenmesi, tarih yazımındaki mevcut boşlukların giderilmesine katkı sağlayabilecek güncel bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır.

Yapılan araştırmalar, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Güney Kafkasya bölgesi için karmaşık askerî ve siyasal koşullar yarattığını göstermektedir. Bu koşullar, iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişimini de etkilemiştir. Nitekim Mondros Mütarekesi'nin 11. ve 15. maddeleri, Türk ordusunun Güney Kafkasya'dan çekilmesini öngörüyordu. Özellikle 15. madde, Bakü'nün İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesini hükme bağlıyordu (BOA, HR. SYS, 2397/6, v. 21, s. 2). Bu hükümler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Kafkasya'daki dış politika imkânlarını

önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Özellikle Bakü'nün işgaline ilişkin düzenleme, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde diplomatik hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın İstanbul'daki Büyükelçisi A. M. Topçubaşov, Osmanlı Dışişleri Bakan Yardımcısı Reşad Hikmet Bey'e Mütareke'nin Azerbaycan'ın egemenlik haklarını ihlal eden hükümlerine ilişkin diplomatik itiraz içeren bir nota sunmuştur (ACDA, Fon 970, liste 1, dosya 68, s. 20). Ancak barış şartlarının İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne dikte edilmesi nedeniyle bu itiraz diplomatik düzeyde somut bir karşılık bulmamıştır. Nitekim 5 Kasım'da Hariciye Nazırı Nabi Bey, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamaktan başka seçeneği bulunmadığını belirtmiş ve Bakü'nün işgalinin engellenemeyeceğini ifade etmiştir (Diplomaticheskie besedi A. A. Topchibasheva v Stambule, 1994).

6 Kasım 1918'de Azerbaycan Başbakanı Feteli Han Hoyski, Osmanlı Sadrazamı Ahmed İzzet Paşa'ya gönderdiği mektupta Bakü'nün işgaline yönelik itirazlarını dile getirmiştir (BOA, HR. SYS, 2397/6, v. 23). Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, 11 Kasım 1918'de Feteli Han Hoyski'ye verdiği cevapta mütareke şartlarının Osmanlı Devleti'ne İtilaf Devletleri tarafından dikte edildiğini hatırlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin ordularını Güney Kafkasya'dan geri çekmeyi ve Bakü'nün müttefikler tarafından işgaline itiraz etmemeyi taahhüt ettiğini de belirtmiştir. Bununla birlikte Sadrazam, Azerbaycan hükûmetine İngiltere ile dostane ilişkiler kurmasını tavsiye etmiştir (BOA, HR. SYS, 2397/6, v. 21–22). Bu cevap, değişen askerî ve siyasal koşulların Osmanlı Devleti'ni dış politikasında yön değişikliğine sevk ettiğini göstermektedir. Böylesi bir ortamda Osmanlı Devleti'nin yalnızca Bakü'yü savunmakta değil, aynı zamanda Azerbaycan ile ilişkileri önceki düzeyde sürdürmekte de güçlük yaşadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı dış politikasını derinden etkileyen bu durum, dönemin siyasal bağlamının anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Bu çerçevede, Mondros Mütarekesi sonrasında Azerbaycan–Osmanlı ilişkilerinin seyrinin değerlendirilmesinde temel hareket noktalarından birini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin çekilmesinin ardından Azerbaycan toplumunun tutumu ve Türkiye'den gelen kişilerin faaliyetleri, ilişkilerin sosyal ve kültürel boyutunun anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. C. Həsənov'un belirttiğine göre Azerbaycan halkı, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı mağlup devletler arasında tamamlayacağı endişesini taşımamış; aksine Osmanlı birliklerini olumlu bir yaklaşımla karşılamış ve saygıyla uğurlamıştır (Həsənov, 1993). Türk varlığı bununla Azerbaycan'da sona ermemiş, eğitim ve askerî alanlarda görev yapan Türkiyeli personel faaliyetlerini sürdürmüştür (Mikail, 2013). Bu çalışma, Mondros Mütarekesi sonrasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin hangi nedenlerle zayıfladığı ve hangi alanlarda devam ettiği sorusunu incelemektedir.

Bu makale, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri incelerken uluslararası ilişkiler literatüründe öne çıkan üç temel kavramdan yararlanmaktadır: “tanınma”

(*recognition*), “egemenlik” (*sovereignty*) ve “bağımlı dış politika” (*dependent foreign policy*). Tanınma, devletlerin uluslararası sistemde meşruiyet kazanmasının ön koşulu olarak ele alınırken egemenlik, bu meşruiyetin hem hukukî hem de fiilî boyutlarını ifade etmektedir. Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan güç dengesizlikleri ise yeni kurulan devletlerin dış politika seçeneklerini daraltmış ve bu durum “bağımlı dış politika” yaklaşımı çerçevesinde açıklanmıştır. Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri’nin denetimi altına girmesi ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin sınırlı tanınma sorunuyla karşı karşıya kalması, iki aktör arasındaki ilişkilerin bu kavramsal çerçevede değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle çalışma, ikili ilişkileri yalnızca diplomatik gelişmeler üzerinden değil, aynı zamanda savaş sonrası uluslararası sistemin yapısal sınırlılıkları bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu araştırma, tarihsel araştırma yöntemi temelinde yürütülmüş olup nitel araştırma yaklaşımını esas almaktadır. Çalışmada, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, Mondros Mütarekesi sonrasındaki siyasal ve diplomatik gelişmeler çerçevesinde tarihsel belge analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın temel veri kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi’nde yer alan diplomatik yazışmalar, resmî belgeler ve döneme ait arşiv kayıtları oluşturmaktadır. Bunun yanında dönemin Osmanlı basını, hatıratlar ve konuya ilişkin Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, Rusça ve İngilizce bilimsel çalışmalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmada farklı kaynak gruplarından elde edilen veriler karşılaştırmalı belge incelemesi yöntemiyle analiz edilmiş; diplomatik yazışmalar, resmî kararlar ve basın haberleri birlikte değerlendirilerek olayların tarihsel bağlamı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece aynı gelişmenin farklı aktörler tarafından nasıl yorumlandığı karşılaştırılmış, tek yönlü değerlendirmelerden kaçınılarak kaynaklar arasında çapraz doğrulama yapılmıştır.

Çalışmanın kavramsal çerçevesi uluslararası ilişkiler literatüründe yer alan tanınma (*recognition*), egemenlik (*sovereignty*) ve bağımlı dış politika (*dependent foreign policy*) kavramları üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte araştırma, belirli bir kuramı doğrulama amacı taşımamış; söz konusu kavramlardan, arşiv belgeleri ve dönemin diplomatik uygulamalarının yorumlanmasını kolaylaştıran analitik araçlar olarak yararlanmıştır.

Araştırmanın zaman sınırı, Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı 30 Ekim 1918 ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Sovyet hâkimiyetine girdiği Nisan 1920 dönemiyle sınırlandırılmıştır. Bu dönem, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin askerî ittifak niteliğinden diplomatik ve siyasal temasa dönüştüğü son evreyi temsil etmesi bakımından tercih edilmiştir.

Mondros Mütarekesi sonrasında Azerbaycan diplomasisinin Osmanlı Devleti ile ilişkilerin sürdürülmesine yönelik girişimleri

Mondros Mütarekesi, yeni siyasal ve askerî koşulların ortaya çıkışıyla dönemin gelişmelerini belirlemiştir. Oluşan jeopolitik konjonktür, Osmanlı Devleti'nin dış politikasını da etkilemekteydi. Bunun sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini yeniden değerlendirme gerekliliğiyle karşı karşıya kalmıştır. Mütareke sonrasında Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile ilişkileri sürdürmeye yönelik girişimleri devam etmiştir. Ortaya çıkan süreç, iki taraf arasındaki ilişkilerin niteliğini değerlendirmek açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu faaliyetlerin incelenmesi, Cumhuriyetin stratejik yönelimlerini ve dönemin jeopolitik koşullarına verilen tepkileri anlamaya imkân tanımaktadır.

Bilindiği üzere, 4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşması, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasındaki ittifakı resmî düzeyde teyit etmiştir. Bununla birlikte, iki devlet arasındaki ilişkilerin kurumsal yapısında bazı diplomatik uyumsuzluklar dikkati çekmekteydi. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'da resmî bir temsilcilik açmamasından kaynaklanıyordu. Azerbaycan'daki Osmanlı temsilciliği görevini ise Kafkas İslam Ordusu'nun siyasî işler müşaviri üstlenmişti. Diplomatik teamüller açısından sorunlu görülen bu uygulama, ilişkilerin kurumsal gelişimini olumsuz yönde etkilemekteydi. İstanbul'daki Büyükelçi A. M. Topçubaşov, söz konusu eksikliği gidermek amacıyla diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler, Osmanlı Devleti'nin savaşta uğradığı yenilginin belirginleştiği döneme rastlamıştır.

Cephelerde art arda yaşanan yenilgiler ve Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri ile mütareke imzalaması, 7 Ekim 1918'de (resmî duyuru 13 Ekim'de yapılmıştır) Talât Paşa Hükûmeti'nin istifasıyla sonuçlanmıştır (Babacan, 2024). Yeni kabineyi kuran Ahmed İzzet Paşa, “Wilson İlkeleri” doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin dış politikasında değişikliklere yönelmiş, bu gelişme siyasal konjonktürün kısa sürede değişmesine neden olmuştur. Topçubaşov'un aktardığına göre, Türk basınında bütün başarısızlıkların sorumlusu olarak eleştirilen Enver Paşa hakkında, “*neden Azerbaycan'ı Türkiye ile ilişkilendirdiği*” sorusu da gündeme gelmiştir (ACDA, Fon 894, liste 10, dosya 34, s. 13). Azerbaycan açısından elverişsiz siyasal koşullar altında Alimerdan Bey, 21 Ekim'de Sadrazam Ahmed İzzet Paşa ile görüşmüştür. Görüşme sırasında Ahmed İzzet Paşa, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan politikasında ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. Sadrazam, mevcut durumu “*Artık söz hakkı Wilson ve taraftarlarına aittir.*” sözleriyle ifade etmiştir (ACDA, Fon 894, liste 10, dosya 150, s. 9). Bu ifade, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan politikasında hareket alanının önemli ölçüde sınırlandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Osmanlı Devleti'nin konumunun zayıfladığı koşullarda, Osmanlı birliklerinin Azerbaycan'dan çekilmesi meselesi de müzakere edilmekteydi. Bu durum, Azerbaycan'daki Osmanlı diplomatik misyonunun faaliyetlerinin sona ermesi anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda,

27 Ekim 1918’de Osmanlı Dışişleri Bakanı Nebi Bey ile yaptığı görüşmede A. M. Topçubaşov, Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan’da diplomatik temsilcilik açmasını gündeme getirmiştir. Dışişleri Bakanı ise bu misyonun kurulacağını bildirmiştir (Diplomatische besedi A. A. Topchibasheva v Stambule, 1994). Ancak Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki diplomatik girişimlerini ve askerî varlığını fiilen sona erdirmiştir. Bunun sonucunda Azerbaycan ile kurumsal düzeyde diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi imkânı ortadan kalkmıştır. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndaki yenilgisi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti için de istikrarsızlık ve belirsizliklerle şekillenen yeni bir siyasal ortam ortaya çıkarmıştır. Bakü’nün İngiliz kuvvetlerince işgalini öngören mütareke hükümleri, bu durumun başlıca nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla söz konusu düzenlemeler Azerbaycan’ı doğrudan işgal tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Ortaya çıkan siyasal konjonktürde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının ve egemenliğinin tanınması, genç devletin uluslararası konumunun güçlendirilmesi bakımından önem taşımaktaydı. Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nin Bakü’de diplomatik temsilcilik kurması kayda değer bir girişim olarak değerlendiriliyordu. Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan’ı bağımsız bir devlet olarak tanıma iradesini yansıtabilecek bu adımın, genç devletin uluslararası meşruiyetini güçlendirebilecek bir unsur olacağı düşünülmektedir.

Bu diplomatik teşebbüs, aynı zamanda İngiliz işgaline karşı siyasî bir denge mekanizması niteliği de taşımaktaydı. Zira İngilizlerin tutumu, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ni tanıma yönünde değildi. Nitekim Bakü’nün işgaliyle görevlendirilen İngiliz komutanı W. Thomson, Azerbaycan devletini tanımadığını ifade etmiş, onu “*yalnız Türk komutanlığının entrikasıyla teşekkül etmiş bir hükûmet*” olarak nitelendirmiştir (Mehmetzade, 1991, s. 99). Belirlenen koşullar, Güney Kafkasya’da baskın güç konumuna yükselen İtilaf Devletleri’nin, özellikle İngiltere’nin siyasal stratejilerinin dikkate alınmasını gerektirmekteydi. Mevcut siyasal ortamı değerlendiren A. M. Topçubaşov, Bakü’de Osmanlı temsilciliğinin tesisine yönelik yeni diplomatik girişimlerini sürdürmüştür. Bu doğrultuda Alimerdan Bey, 4 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Dışişleri Bakanlığına Azerbaycan’a temsilci atanmasına dair nota sunmuştur (BOA, HR. SYS, 2303/11, v. 8). Notada, temsilci atanmasının Osmanlı–Azerbaycan ilişkilerinin güçlendirilmesi açısından özel önem taşıdığı vurgulanmıştır. Aynı zamanda kararın Azerbaycan hükûmetinin gizli bir tasarrufu olduğu belirtilmiş ve sürecin hızlandırılması talep edilmiştir.

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı’nın Topçubaşov’un başvurusuna verdiği yanıt, hükûmetin Bakü’ye temsilci atanması konusundaki tutumunu ortaya koymaktadır. Belgenin arka yüzüne eklenen notta, “*Halen Azerbaycan’da bir askerî temsilcimiz bulunmaktadır, gerekirse siyasi bir temsilcinin de atanacağını sözlü olarak bildirmenizi rica ederim.*” ifadesi yer almaktadır (BOA, HR. SYS, 2303/11, v. 8a). Bu ifade, Osmanlı Devleti’nin resmî bir taahhüt üstlenmekten kaçındığını göstermektedir.

Belgeden hareketle, Osmanlı hükûmetinin Azerbaycan ile diplomatik süreci belirsizlik içerisinde sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Buna rağmen Osmanlı yetkililerinin Topçubaşov'a sözlü olarak verdikleri olumlu beyanlar, onun Osmanlı Hükûmeti'nin Azerbaycan'da kısa süre içinde diplomatik temsilcilik kuracağı beklentisini korumasına yol açmıştır. Bu çerçevede Topçubaşov, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda söz konusu temsilciliğin kabul edilmesini ve düzenli diplomatik temasların sağlanmasını talep etmiştir (Həsənlı, 2013). İncelemeler, Osmanlı Hükûmeti'nin Azerbaycan'da siyasî temsilcilik tesis etmeye yönelik resmî bir politika benimsemediğini göstermektedir. Bu yaklaşımın, Mondros Mütarekesi sonrasında oluşan yeni siyasal konjonktürden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Belirtilen koşullar, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki girişimlerinden geri çekilmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Bahriye Nazırı Rauf Bey, A. M. Topçubaşov ile görüşmesinde *“Ne etmek olar, onlar galibdirler, biz mağlup.”* sözleriyle bu durumu açık biçimde dile getirmiştir (ACDA, Fon 894, liste 10, dosya 151, s. 1–2).

Mondros Mütarekesi'nden sonra Güney Kafkasya'da İtilaf Devletleri içerisinde İngiltere'nin belirleyici konuma ulaştığı kabul edilmektedir. M. Okur'un değerlendirmesine göre bu durum, İngiltere'ye Kafkasya'ya açılma ve bölgedeki çeşitli unsurlardan yararlanarak siyasî denetimini güçlendirme imkânı sağlamıştır (Okur, 2017). Böylece oluşan koşullar Osmanlı–Azerbaycan ilişkileri üzerinde sınırlayıcı sonuçlar doğurmuştur. Ayrıca bu süreç, Azerbaycan'ın bağımsızlık statüsünü etkileyen temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Azerbaycan'ın siyasal geleceği açısından kritik olan mevcut durum Osmanlı yetkilileriyle müzakere edilmekteydi. Nitekim yapılan görüşmelerden birinde Bahriye Nazırı Rauf Bey, Alimerdan Bey'e mevcut şartlar altında tek çıkış yolunun Azerbaycan'ın bağımsızlığının İtilaf Devletleri tarafından tanınması olduğunu belirtmiştir (ACDA, Fon 894, liste 10, dosya 151, s. 1–2). Dolayısıyla Rauf Bey, Azerbaycan büyükelçisine İstanbul'a gelecek İtilaf Devletleri temsilcileriyle diplomatik temaslara başlamasını önermiştir.

Bununla birlikte, bağımsızlığı henüz tanınmamış Azerbaycan temsilcisinin İtilaf Devletleri yetkilileriyle resmî temas kurması oldukça güç görünmekteydi. Bu durumu dikkate alan Alimerdan Bey, İtilaf Devletleriyle diplomatik temasların sağlanması konusunda Osmanlı Hükûmeti'nden destek talep etmiştir. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu 4 Kasım 1918 tarihli notasında, *“Eğer Osmanlı Hükûmeti Azerbaycan'ı siyasi bakımdan kaderin akışına bırakmak istemiyorsa, biz rica ederiz ki bu siyasi müzakerelerin zeminini hazırlasın ve kendi dostane fikirlerini ortaya koysun.”* ifadelerine yer vermiştir (ACDA, Fon 970, liste 1, dosya 68, s. 2–3). Bu belge, işgal tehdidi altında bulunan ve uluslararası düzeyde henüz tanınmamış Azerbaycan Halk Cumhuriyeti açısından Osmanlı desteğinin diplomatik önemini ortaya koymaktadır. Belgeler, Osmanlı Hükûmeti'nin Azerbaycan siyasi temsilcisini kabul etme konusunda da ihtiyatlı bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Buna

örnek olarak Alimerdan Bey'in 1918 yılı Ekim ayında Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahideddin ile görüşme girişimi ve bu süreçte karşılaştığı güçlükler gösterilebilir.

Söz konusu görüşmenin düzenlenmesine ilişkin Sadrazamlık ile Dışişleri Bakanlığı arasında çeşitli yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu yazışmalar, Osmanlı Hükûmeti'nin Azerbaycan konusundaki yaklaşımını değerlendirmek açısından önemli belgeler niteliğindedir. Dışişleri Bakanlığı raporunda, *“Azerbaycan'ın bağımsızlığı henüz hiçbir tarafca tanınmadığı için, Azerbaycan temsilcisi olarak Osmanlı Padişahı ile görüşmek isteyen Alimerdan Bey'in resmen kabul edilmesi uygun görülmemektedir. Ancak Duma üyeliği ve Osmanlı Devleti'ndeki saygınlığı göz önüne alındığında, Cuma namazı sırasında caminin padişaha ait kısmında kabul edilebilir.”* ifadeleri yer almaktadır (BOA, HR. MTV, 639/1, v. 1).

Belgeden, Osmanlı tarafının A. M. Topçubaşov'un görüşme talebini ertelediği anlaşılmaktadır. Nitekim padişahın Azerbaycan temsilcisini kabul etmesi, İtilaf Devletleri tarafından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin resmen tanındığı biçiminde yorumlanabilirdi. Bu ihtimal, görüşmenin ertelenmesinin temel gerekçesi olarak değerlendirilmiştir. Dönemi inceleyen Qafarov, A. M. Topçubaşov'un eski Duma üyesi olmasına yapılan vurguyu özellikle öne çıkarmaktadır. Yazara göre bu durum, İtilaf Devletleri'nin eski Rus İmparatorluğu sınırları içerisinde kurulan millî cumhuriyetleri tanımaya sıcak bakmamasıyla ilişkilidir. Ayrıca bu yaklaşım, birleşik ve bölünmez bir Rusya'nın yeniden kurulmasını hedefleyen Kolçak ve Denikin hareketlerine verilen destek bağlamında değerlendirilmektedir (Qafarov, 2011).

A. M. Topçubaşov'un İstanbul'daki diplomatik temaslarını aktaran eserde, onun 10 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Padişahı ile yukarıda belirtilen usulde görüştüğü belirtilmektedir. Yaklaşık on beş dakika süren görüşme olumlu bir atmosfer içinde tamamlanmıştır (Diplomatičeskie besedi A. A. Topchibasheva v Stambule, 1994). A. M. Topçubaşov, Osmanlı devlet adamlarıyla yaptığı görüşmeler hakkında Azerbaycan Hükûmeti'ne gönderdiği raporlarda Osmanlı–Azerbaycan ilişkilerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerde, ilişkilerde yalnızca *“duygusallığın ön planda olduğunu”* ve *“karşılıklı sempaticiden”* öteye gidilmediğini ifade etmiştir (Azerbaydjanskaya Demokratičeskaya Respublika, 1998, s. 172). Sultan Vahdettin ise bu görüşmede Türk kardeşliğinin devam edeceğini vurgulamış ve mevcut karmaşık koşulların doğru biçimde değerlendirilmesini temenni etmiştir (Diplomatičeskie besedi A. A. Topchibasheva v Stambule, 1994). Böylece padişah, Azerbaycan temsilcisinin dikkatini mevcut siyasal koşulların yalnızca Osmanlı Devleti'nin iradesiyle belirlenmediğine çekmiştir. Bu koşulların uluslararası güç dengeleri, savaşın sonuçları ve dış aktörlerin müdahaleleri tarafından şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a sağlayabileceği desteğin sınırlarını göstermekte, aynı zamanda dönemin karmaşık jeopolitik ortamında karar alma süreçlerinin çok boyutlu dinamiklerden etkilendiğine işaret etmektedir.

Bilindiği üzere A. M. Topçubaşov, 28 Aralık 1918 tarihinde Azerbaycan hükûmetinin Paris Barış Konferansı'na gönderdiği heyetin başkanlığına da seçilmiştir. Fransa'ya vize alabilmek amacıyla İstanbul'da yürüttüğü diplomatik girişimler sırasında bu meseleyle ilgili olarak Osmanlı yetkililerine defalarca başvurmuştur.

A. M. Topçubaşov, 23 Nisan 1919'da Azerbaycan barış heyetinin Paris'e hareketinden hemen önce Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na başvuruda bulunmuştur (ACDA, Fon 970, liste 1, dosya 68, s. 11). Azerbaycan hükûmeti adına yapılan bu başvuruda ülkeye diplomatik bir temsilci atanması talep edilmiştir. Ancak Osmanlı yetkilileri, temsilci gönderilmesi konusunda ihtiyatlı tutumlarını sürdürmüşlerdir. Azerbaycan temsilcisinin talebi çeşitli gerekçeler ileri sürülerek karşılanmamıştır. Bu durum, İngiliz makamlarının onayı olmaksızın söz konusu kararın alınmasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkilendirilmektedir.

Osmanlı Hükûmeti'nin Azerbaycan ile diplomatik ilişkileri sürdürme konusunda son derece ihtiyatlı davrandığını Ağayev de belirtmektedir. Ona göre, Osmanlı süvari birliklerini incelemek ve bu bilgileri Azerbaycan ordusunda uygulamak amacıyla araştırma yapmak isteyen Mülazım İsmail Hakkı Efendi'nin geçici olarak Osmanlı vatandaşlığına alınmasına hükûmet yetkilileri itiraz etmiş, kendisine yalnızca mülteci statüsünde hizmet etmesine izin verilmiştir (Ağayev, 2008). Ağayev ayrıca, Azerbaycan hükûmetinin Osmanlı Hükûmeti'nden farklı olarak Osmanlı tebaasının Azerbaycan vatandaşlığına geçişini kolaylaştıran 11 Ağustos 1919 tarihli kanunu kabul ettiğini belirtmektedir (Ağayev, 2008). Bununla birlikte, bu değerlendirmede İngiliz birliklerinin Ağustos 1919'da Azerbaycan'dan çekilmesinin söz konusu karar üzerindeki etkisi dikkate alınmamıştır. Pipes'a göre, "*Azerbaycan hükûmeti daha çok iç işler ve idari konularla ilgilenmiş, alınan tüm kararların yürürlüğe girmesi için İngiliz komutanlığının onayı gerekli olmuştur*" (Pipes, 1964, p. 206–207). Bu değerlendirmeden hareketle, İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinin Azerbaycan hükûmetinin bağımsız karar alma kapasitesini belirli ölçüde genişlettiği söylenebilir.

Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan jeopolitik koşullar, Osmanlı–Azerbaycan ilişkilerinin zayıflama sürecine girmesine zemin hazırlamıştır. Bu şartlar, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a doğrudan askerî veya siyasî destek sağlamasını önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Mevcut koşullar altında Azerbaycan diplomasisi, ilişkileri sürdürme yönelimini esas olarak siyasal destek arayışı çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu nedenle Osmanlı desteği sembolik bir referans noktası olarak değerlendirilmiş; Azerbaycan hükûmeti, Osmanlı Devleti'ni uluslararası tanınma sürecinde kurumsal meşruiyet sağlayabilecek diplomatik aktörlerden biri olarak görmeye devam etmiştir.

Mondros Mütarekesi sonrası Azerbaycan–Osmanlı ilişkilerinde diplomatik ihtiyat ve pragmatik yönelim

Mütarekeden sonraki dönemin yarattığı olumsuz siyasal ve askerî koşullar, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni de doğrudan etkilemiştir. Bakü'nün İngiliz kuvvetleri tarafından işgali, dış ve iç politikanın bağımsız biçimde belirlenmesi imkânını kurumsal açıdan sınırlandırmıştır. Bu durum, Cumhuriyetin diplomatik faaliyetlerinde pragmatik bir siyasal strateji benimsemesine zemin hazırlamıştır. Yeni şartlar ise Azerbaycan diplomasisinin Osmanlı Devleti'ne yönelik tutumunu yeniden değerlendirme gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Savaşta yenilgiye uğramış Osmanlı Devleti'nin müttefiki konumunda bulunması, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası durumunu zorlaştıran unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, *“birleşik ve bölünmez Rusya”* anlayışını destekleyen İtilaf Devletleri, eski Rus İmparatorluğu topraklarında ortaya çıkan birçok devleti tanımayı reddetmiştir (Qasımlı, 2017). Bu gelişmeler, Cumhuriyet'in meşruiyetinin sağlanması ve uluslararası tanınma sürecinde ilave güçlükler doğurmuştur. Sonuç olarak İtilaf Devletleri'nin etkisi altında bulunan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasal yönelimini belirleme konusunda önemli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu koşullar, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yürütülen Millî Mücadele'ye yönelik yaklaşımı da etkilemiştir.

1919 yılının ortalarında başlayan Türk Kurtuluş Savaşı, Osmanlı Devleti'nde fiilî olarak ikili bir egemenlik yapısının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişme, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasında yeni güçlüklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı bağlamında şekillenen siyasal ortam, Cumhuriyet Hükûmeti'ni dış politikasında ihtiyatlı bir tutum benimsemeye yöneltmiştir. Bu yaklaşımın temelinde, Türk Kurtuluş Savaşı'nın İtilaf Devletleri'nin işgal düzenine karşı yürütülmesi yatmaktaydı. Bu nedenle harekete verilecek desteğin İtilaf Devletleri tarafından siyasî yaptırımlara yol açabileceği değerlendirilmiştir (Qafarov, 2011). Öte yandan Osmanlı Devleti de Kurtuluş Savaşı'na yönelik dış destek girişimlerini kendi siyasal dengeleri çerçevesinde değerlendirmekteydi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Türk Kurtuluş Savaşı karşısındaki ihtiyatlı tutumu, bu çok yönlü siyasal koşulların bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Literatürde, Azerbaycan hükûmetinin buna rağmen hem Osmanlı Hükûmeti hem de Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye ile temaslarını sürdürdüğü belirtilmektedir (Çevikel, 2023). Araştırmalar ayrıca Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Anadolu hareketine belirli ölçüde maddî destek sağladığını ortaya koymaktadır (Qafarov, 2011). Bu husus Keskin tarafından da ele alınmaktadır (Keskin, 1988). Mevcut bulgular, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükûmeti'nin söz konusu temaslarının Millî Mücadele'ye belirli ölçüde katkı sağladığını göstermektedir.

Ancak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükûmeti, Kurtuluş Hareketi'ne yönelik desteğini resmî düzeyde açıkça gündeme getirmemiştir. Bu tutum, İtilaf Devletleri'nin bölgedeki hâkimiyetinin dikkate alınması gerekliliğiyle ilişkilendirilmektedir.

Azerbaycan'ın bu tutumuna örnek olarak, Azerbaycan temsilcisi Y. Vezirov'un Türk basınına yaptığı açıklama gösterilebilir. Vezirov açıklamasında, *"Mustafa Kemal Paşa'nın harekâtının bizimle hiçbir ilgisi yoktur. Bakü'deki hazırlıklarımızın bu harekâtlı bağlantılı olduğu iddiası doğru değildir. Bakü'de Türk subayı bulunmamaktadır. Türkiye ile birlikte hareket ederek aynı duruma düşmek istemiyoruz."* ifadelerini kullanmıştır (Vakit, 1919, 1 Kasım, sayı 718, s. 4). Vezirov'un açıklaması, Azerbaycan'ın Türkiye ile birlikte hareket etmesinin İtilaf Devletleri tarafından siyasî baskı ve yaptırımlara yol açabileceği yönündeki kaygıyı yansıtmaktadır. Bu durum, Azerbaycan'ın resmî söyleminde ihtiyatlı bir çizgiyi korurken Anadolu hareketiyle fiilî temaslarını sürdürdüğünü göstermektedir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin benimsediği bu yaklaşım, dönemin jeopolitik dengeleriyle uyumlu pragmatik bir siyaset olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı arşiv belgeleri, 1919 yılının ortalarından itibaren Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasındaki doğrudan ilişkilerin zayıfladığını göstermektedir. Bu dönemde Azerbaycan'ın İstanbul'da bir siyasî temsilcisi bulunmasına rağmen Osmanlı Hükûmeti resmî düzeyde yeni diplomatik ilişkiler tesis etmemiştir. Bu nedenle mevcut arşiv belgelerinde Osmanlı yetkilileri ile Azerbaycan temsilcileri arasında gerçekleştirilen yeni resmî müzakerelere ilişkin herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Döneme ait basın kaynakları, Mondros Mütarekesi sonrasında Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin niteliğine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Bu veriler, tarafların karşılıklı ilişkilerde daha ihtiyatlı bir tutum benimsediklerini göstermektedir. Osmanlı yetkilileri, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti temsilcileriyle doğrudan temas kurmaktan kaçınmış, yeni bir resmî ilişki tesis etmemiş ve tarafsız bir çizgi izlemeye çalışmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'ne muhalif bazı çevreler, özellikle Ermeni basın organları, imparatorluğun içinde bulunduğu güç koşullardan yararlanarak çeşitli iddialar ortaya atmış ve müttefik devletlerin Osmanlı hükûmetine yönelik müdahalelerini artırabilecek bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.

Bu iddialardan biri, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükûmeti'nin İstanbul'daki resmî temsilcisi Y. Vezirov'un 28 Ekim 1919 tarihinde Osmanlı Dışişleri Bakanı Mustafa Reşid Paşa'yı ziyaret etmesinin ardından gündeme gelmiştir (İleri, 1919, 29 Ekim, sayı 648, s. 5). Ermeni basın organı Çağadamard gazetesi, bu görüşmede tarafların bir ittifak antlaşması üzerinde müzakere yürüttüklerini ileri sürmüştür. Osmanlı basını ise bu iddiayı reddederek Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında herhangi bir antlaşmanın imzalanmadığını bildirmiştir (Vakit, 1919, 31 Ekim, sayı 717, s. 1). Azerbaycan temsilcisi Y. Vezirov da basına yaptığı açıklamada Azerbaycan–Osmanlı

ittifakı iddialarını reddetmiş ve “*Osmanlı Hükûmeti henüz bağımsızlığımızı tanımadığı için Türkiye ile ittifak konusu gerçeklikten uzaktır.*” ifadelerini kullanmıştır (Vakit, 1919, 1 Kasım, sayı 718, s. 4).

Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak antlaşması imzalandığı yönündeki iddialar daha sonraki dönemde de Ermeni basınında tekrar edilmiştir. Ocak 1920’de Ermeni *Yerkir* gazetesi, iki aydır devam eden görüşmelerin sonuçlandığını ve Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak antlaşmasının imzalandığını ileri sürmüştür (İleri, 1920, 23 Ocak, sayı 734, s. 5). Osmanlı tarafı ise bu iddiayı reddetmiştir. Ağayev’e göre, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında ittifak kurulacağı yönünde yürütülen bu propaganda, Ermeni çevrelerinin Azerbaycan ile Anadolu hareketi arasındaki yakınlaşmaya ilişkin değerlendirmeleriyle bağlantılıdır (Ağayev, 2008).

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı resmî çevrelerinin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerde benimsediği ihtiyatlı yaklaşımın, Türk sosyo-politik düşüncesinde de belirli yansımalarının gözlemlendiği anlaşılmaktadır. Dönemin basınında yayımlanan yazılar, Birinci Dünya Savaşı’ndaki yenilginin Osmanlı toplumunda önemli psikolojik etkiler yarattığına işaret etmektedir. Bu durum, toplumun Azerbaycan’a ve onun siyasal geleceğine yönelik yaklaşımında önceki döneme kıyasla ortaya çıkan değişimlerle ilişkilendirilebilir.

Aralık 1918’de Rusya Geçici Hükûmeti’nin eski Dışişleri Bakanı Milyukov’un Osmanlı basınında bir röportajı yayımlanmıştır. Röportaj, eski Çarlık Rusyası topraklarında kurulan yeni cumhuriyetlerin siyasal geleceğine ilişkin tek taraflı değerlendirmeler içermekteydi. Milyukov’un açıklamaları ve bunlar etrafında yürütülen tartışmalar, Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı sosyo-politik düşüncesinde meydana gelen değişimlerin yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Milyukov, söz konusu röportajında Kafkas cumhuriyetlerinin siyasal geleceğine ilişkin olarak şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bu hükûmetlerin hiçbirinin varlığını kabul etmiyorum. Bizim görüşümüze göre Rusya eski sınırları içinde yeniden ortaya çıkmalıdır.*” (Âtî, 1918, 8 Aralık, sayı 330, s. 2). Bu değerlendirme, Polonya dışında eski Rus İmparatorluğu coğrafyasında kurulan yeni devletlerin bağımsızlığını tanımama anlayışını yansıtmaktadır.

Milyukov’un bu yaklaşımı, o sırada İstanbul’da bulunan A. M. Topçubaşov’un tepkisine yol açmış ve Zaman gazetesinde yayımlanan protesto yazısıyla karşılık bulmuştur. Bu protestoya ilişkin olarak 11 Aralık 1918 tarihli Âtî gazetesinde kapsamlı bir değerlendirme yayımlanmıştır. Söz konusu yazı, Osmanlı kamuoyunda Azerbaycan’ın bağımsızlığına yönelik yaklaşımların incelenmesi bakımından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

A. M. Topçubaşov’a verilen cevapta yazar, makalenin girişinde Rus temsilcisine atfedilen görüşlerin gerçeği yansıtmadığını ileri sürmüş, ayrıca söz konusu açıklamanın gerçekten Topçubaşov tarafından yapıp yapılmadığını da sorgulamıştır. Bu yaklaşım, dönemin Osmanlı

basınında Azerbaycan'ın bağımsızlığına ilişkin tartışmaların seyrini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Yazıda öncelikle Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Yazara göre belirli toplulukların bağımsızlık taleplerinden çok, bu hedeflerin gerçekleştirilebilme imkânları dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede şu değerlendirmeye yer verilmiştir: “...*Türkiye dışındaki Türk ve İslam halklarının eylemleri ne kadar meşrû olursa olsun, bu eylem uğruna tekrar Osmanlı kanı dökmek hiçbir Osmanlı Hükûmeti'nin cesaret edemeyeceği bir şeydir.*” (Âtî, 1918, 11 Aralık, sayı 332, s. 4).

Osmanlı Devleti'nin “*artık kimsenin uğruna savaşamayacağı*” dile getiren yazar, Azerbaycan'ın bağımsızlığına saygı duyulduğunu da vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Topçubaşov'un “*Rusya'nın asla toparlanamayacağı*” yönündeki değerlendirmesini eleştirmektedir. Makaleden çıkarılabilecek sonuçlara göre, Azerbaycanlıların mevcut askerî ve siyasal gerçekliklerle yüzleşmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, Rusya'ya karşı çıkmak yerine onunla uzlaşma yollarını aramalarının daha gerçekçi bir yaklaşım olabileceği ileri sürülmektedir.

Bu değerlendirmeler, Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı sosyo-politik düşüncesinde belirli değişimlerin yaşandığını göstermektedir. Bu değişimlerin, savaştan yenik çıkan devletin tarafsızlığını koruma arayışı doğrultusunda şekillendiği söylenebilir. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'ni yeni riskler doğurabilecek siyasal gelişmelerden uzak tutmayı amaçlayan bir yaklaşımın benimsendiği anlaşılmaktadır.

Makaleden çıkarılabilecek değerlendirmelere göre, savaşın yarattığı etkiler ve ortaya çıkan psikolojik zedelenme toplumsal ve siyasal düşünceye de yansımıştır. Bu durum, mevcut siyasal gerçekliklerin daha temkinli ve gerçekçi biçimde değerlendirilmesinde kendini göstermektedir. Bununla birlikte, bu tabloyu Osmanlı toplumunun Azerbaycan'ın bağımsızlık fikrine kayıtsız kaldığı şeklinde yorumlamak isabetli görünmemektedir. Özellikle Türk aydınlarının, bağımsız Azerbaycan devletinin varlığını Türk dünyası açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Mevcut jeopolitik konjonktür, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni Osmanlı Devleti ile resmî ilişkilerinde, özellikle Heyet-i Temsiliye ile temaslarında ihtiyatlı bir çizgi izlemeye yöneltmiştir. Bu koşullar, Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasetinde ikili bir yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İtilaf Devletleri'nin ve Osmanlı Devleti'nin Millî Mücadele'ye yönelik tutumu ise Azerbaycan Hükûmeti'nin kendi pozisyonunu açık biçimde ortaya koymasını güçleştirmiştir. Genel tablo, Azerbaycan diplomasisinin dönemin karmaşık jeopolitik koşulları karşısında dengeli ve pragmatik bir politika izlediğini göstermektedir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının 11 Ocak 1920 tarihinde İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi tarafından fiilen (*de facto*) tanınması, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası meşruiyet kazanma sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu gelişme, uluslararası güçlerin

Azerbaycan'a uyguladığı bazı siyasal sınırlamaların kısmen ortadan kalkmasına elverişli bir ortam hazırlamıştır. Böylece diplomatik engellerin belirli ölçüde aşılması, Azerbaycan–Osmanlı ilişkilerinde yeni bir dönemin başlayabileceği yönündeki beklentileri güçlendirmiştir. Bu süreç, iki taraf arasındaki diplomatik temasların farklı bir siyasal bağlam içinde şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının fiilen tanınmasına Osmanlı toplumunun yaklaşımının incelenmesi, iki temel boyutun açıklığa kavuşturulması bakımından önem taşımaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı resmî çevrelerinin tutumu, ikincisi ise kamuoyunda gözlemlenen yaklaşımlardır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasına Osmanlı toplumunun belirli kesimlerinin yaklaşımı dönemin basınına açık biçimde yansımıştır. İstanbul basınında bu gelişme dolayısıyla Azerbaycan'a yönelik çok sayıda tebrik mesajı yayımlanmıştır (Vakit, 1920, 28 Ocak, sayı 799, s. 3). Basında yer alan haberler ve dönemin kurumsal tebrik mesajları, özellikle entelektüel çevrelerde Azerbaycan'ın bağımsızlığının desteklendiğini göstermektedir.

Vakit gazetesinin aktardığına göre, 19 Ocak 1920 tarihinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Medresesi öğrencilerinden oluşan bir heyet, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması dolayısıyla Azerbaycan temsilcisini ziyaret ederek tebriklerini iletmiştir (Vakit, 1920, 20 Ocak, sayı 793, s. 3). Aynı dönemde Çiftçiler Birliği ile Yüksek Ziraat Okulu temsilcileri de benzer şekilde kutlama mesajlarını sunmuşlardır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Medresesi ile çeşitli kamu kurum ve kuruluşları, Azerbaycan halkına bağımsızlığın tanınması dolayısıyla destek ifadeleri içeren mesajlar göndermiştir (Vakit, 1920, 21 Ocak, sayı 794, s. 3). Tebrik mesajlarında, Azerbaycan açısından büyük önem taşıyan bu gelişmenin siyasal niteliği ön plana çıkarılmış, aynı zamanda bunun bütün Türk dünyası bakımından da dikkat çekici bir gelişme olduğu vurgulanmıştır.

30 Ocak 1920 tarihinde Türk Ocağı tarafından İstanbul Üniversitesi konferans salonunda Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması dolayısıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Geniş katılımı gerçekleştirilen bu toplantıya Halide Edib Hanımefendi, Çürüksulu Ahmed Paşa, İhsan Paşa ve Şair Emin Bey gibi dönemin önde gelen aydınları katılmıştır (Vakit, 1920, 31 Ocak, sayı 802, ss. 1–2). Toplantıda yapılan konuşmalarda Azerbaycan'ın bağımsızlığının siyasal ve toplumsal önemi üzerinde durulmuştur.

İstanbul basınında yayımlanan değerlendirme yazılarında da Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bu yazılarda özellikle söz konusu gelişmenin Türk dünyasının geleceği bakımından taşıdığı önem vurgulanmıştır. Vakit gazetesinin 19 Ocak 1920 tarihli sayısında yayımlanan bir makale Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarının tanınmasına ayrılmıştır (Vakit, 1920, 19 Ocak, sayı 792, s. 1). Yazıda, İtilaf Devletleri'nin bu kararının o tarihe kadar izledikleri siyasetle tam anlamıyla örtüşmediği belirtilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın toprakları,

nüfusu, doğal kaynakları ve stratejik konumu hakkında bilgiler verilmiş; bu çerçevede Azerbaycan'ın Kafkasya'da dikkate değer bir devlet olduğu değerlendirilmiştir.

20 Ocak 1920 tarihinde Vakit gazetesinde Ahmet Emin tarafından kaleme alınan bir yazı yayımlanmıştır (Vakit, 1920, 20 Ocak, sayı 793, s. 1). Bu yazıda Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak tanınmasının Türk dünyası açısından taşıdığı önem üzerinde durulmuştur. Makalede, Azerbaycan'ın bağımsız bir devletin varlığı için gerekli siyasal ve toplumsal niteliklere sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın ulaştığı bu statünün Türkiye'de memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiş, söz konusu gelişmenin Asya Türklerinin geleceği bakımından da önemli sonuçlar doğuracağı değerlendirilmiştir.

Dönemin basınına yansıyan bilgiler, Azerbaycan'ın fiilen tanınmasının entelektüel çevrelerin belirli kesimlerinde olumlu karşılandığını göstermektedir. Düzenlenen toplantılar ve yayımlanan tebrik mesajları bu yaklaşımın somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Basına yansıyan verilerden hareketle, Azerbaycan'ın bağımsızlığının yalnızca yeni bir devletin uluslararası statü kazanması olarak değil, aynı zamanda Türk dünyasının geleceği bakımından da anlamlı bir gelişme olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının fiilen tanınması, Osmanlı–Azerbaycan ilişkilerindeki diplomatik engellerin önemli ölçüde azalmasına katkı sağlamıştır. Bu gelişme, Osmanlı resmî çevrelerinin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükûmeti'ne yönelik ihtiyatlı yaklaşımının yumuşamasına elverişli bir ortam oluşturmuştur. Ardından Osmanlı makamları da Azerbaycan halkına ve devletine resmî tebriklerini iletmiştir.

Osmanlı Devleti tarafından gönderilen resmî tebrikler arasında Meclis-i Mebûsan'ın mektubu ayrı bir önem taşımaktadır. 22 Ocak 1920 tarihli oturumda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının fiilen tanınması dolayısıyla Azerbaycan'a bir tebrik mesajı gönderilmesine karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda hazırlanan mektup, 2 Şubat 1920 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki temsilciliğine ulaştırılmıştır (BOA, HR. MTV, 639/16, v. 2). Söz konusu belge, İtilaf Devletleri'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıması dolayısıyla Osmanlı milletvekillerinin Azerbaycan Parlamentosu'na ilettikleri tebrikleri yansıtmaktadır. Ayrıca Meclis-i Mebûsan'ın geçici başkanı Celaleddin Arif'in imzasını taşıyan ve 22 Ocak tarihli Meclis kararına ilişkin Osmanlı Hükûmeti'ne sunulan bir rapor da bulunmaktadır. Belgenin arka yüzünde ise 2 Şubat 1920 tarihinde İstanbul'daki Azerbaycan Temsilciliği'ne özel bir mektup gönderildiği belirtilmektedir (BOA, HR. MTV, 639/16, v. 1a).

Dikkat edilmelidir ki, Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın Azerbaycan'a gönderdiği mektup yalnızca tebrik mahiyetindedir. Bununla birlikte, bu belge tarih yazımında bazı isabetsiz değerlendirmelere de konu olmuştur. Nitekim Ağayev, söz konusu tebrik mektubunu Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıdığı şeklinde yorumlamıştır

(Ağayev, 2008). Oysa 22 Ocak 1920 tarihli Meclis raporunda yalnızca İtilaf Devletleri'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması dolayısıyla iletilen tebriklerden söz edilmektedir. Aynı içerik, 2 Şubat 1920 tarihinde Azerbaycan temsilciliğine gönderilen mektupta da yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın herhangi bir yabancı devleti tanıma yetkisine sahip olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Kanun-ı Esasi uyarınca Meclis-i Mebûsan'ın görev alanı kanunların görüşülmesi ve kabulü ile bütçenin onaylanması gibi yasama faaliyetleriyle sınırlıydı. Dış politika ise yürütme organının yetki alanında bulunmaktaydı (Yıldız, 2015; Dumlugöl, 2025).

Bununla birlikte, Meclis-i Mebûsan'ın Azerbaycan'ın bağımsızlığına yönelik olumlu yaklaşımı, Osmanlı–Azerbaycan ilişkilerinin gelişimi bakımından önem taşımaktadır. Bu tutum, Kuva-yı Milliye yanlısı milletvekillerinin ağırlıkta bulunduğu Meclis-i Mebûsan'ın Azerbaycan'ın bağımsızlığına olumlu yaklaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyarak onunla resmî diplomatik ilişkiler kurma yetkisine sahip organ Osmanlı Hükûmeti idi. Zira yürütme yetkisini elinde bulunduran hükûmet, dış politikanın belirlenmesinden sorumluydu. Bununla birlikte, İtilaf Devletleri Azerbaycan'ın bağımsızlığını fiilen tanıdıktan sonra dahi Osmanlı Hükûmeti'nin bu doğrultuda somut bir diplomatik adım atmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Hükûmeti'nin bu yönde girişimde bulunmaması büyük ölçüde dönemin nesnel siyasal koşullarından kaynaklanıyordu. Nitekim 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u resmen işgal etmesi, Osmanlı Devleti'ni ağır bir iç siyasal krizle karşı karşıya bırakmıştır (Saylan, 2014). Hükûmetin bu dönemde yoğun biçimde iç sorunlarla meşgul olması, etkin bir dış politika yürütmesini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Nitekim 27 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Rusya'nın askerî müdahalesi sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükûmeti'nin sona erdiği haberi Osmanlı makamlarına birkaç gün sonra ulaşmış, bu bilgiler büyük ölçüde Gürcü basını aracılığıyla edinilmiştir. Bu koşullar altında Osmanlı arşivlerinde söz konusu dönemde Osmanlı–Azerbaycan ilişkilerine ilişkin belge sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı Hükûmeti'nin Azerbaycan yönünde etkin bir dış politika yürütme imkânının büyük ölçüde ortadan kalktığını göstermektedir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının fiilen tanınması, Osmanlı–Azerbaycan ilişkilerindeki diplomatik engellerin kısmen aşılmasına katkı sağlamıştır. Bu gelişme Osmanlı toplumunun çeşitli kesimleri ve devlet kurumları tarafından olumlu karşılanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, siyasal, askerî ve ekonomik bakımdan son derece ağır bir süreçten geçmekteydi. Bu nedenle oluşan elverişli diplomatik ortama rağmen devletin sınırlı imkânları, Azerbaycan ile daha kapsamlı ve kurumsal ilişkilerin geliştirilmesine olanak vermemiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin Kasım 1918–Nisan 1920 dönemini kapsayan son safhası, nitelik bakımından yeni bir evreyi temsil etmektedir. Bu süreçte yalnızca ikili diplomatik temaslar değil, uluslararası sistemin ortaya çıkardığı yapısal sınırlamalar da belirleyici olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin doğurduğu siyasal sonuçlar, iki devlet arasındaki ilişkilerin seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Dönemin temel özelliği, Osmanlı Devleti'nin ihtiyatlı diplomatik tutumu ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını pekiştirme ve uluslararası meşruiyetini güçlendirme çabalarının aynı süreç içinde şekillenmesidir. Bu gelişmelerde, Güney Kafkasya'da oluşan yeni güç dengelerinin belirleyici rol oynadığı görülmektedir.

Mütareke döneminde ve sonrasında ortaya çıkan olumsuz güç dengeleri karşısında Azerbaycan diplomasisinin Osmanlı Devleti'ne yönelik girişimleri yoğunlaşmıştır. Bu girişimler, ikili ilişkilerde meydana gelen dönüşümün izlenmesine imkân sağlamaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve uluslararası tanınmasını güvence altına alma arayışı, belirli ölçüde Osmanlı desteğiyle ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte, Azerbaycan Hükûmeti Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî kapasitesinin önemli ölçüde sınırlandığının da farkındaydı.

Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesi, Bakü'nün İngiliz kuvvetleri tarafından işgalini öngörerek Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu çerçevede, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin müttefiki konumundaki Azerbaycan'ın bağımsızlığına ihtiyatla yaklaşacağı değerlendiriliyordu. Bu nedenle Azerbaycan diplomasisi, Bakü'de Osmanlı Devleti'ne ait resmî bir diplomatik temsilcilik kurulmasını sağlayarak bu baskıyı hafifletmeyi amaçlamıştır. Ancak mağlup devlet konumundaki Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu uluslararası koşullar nedeniyle bu konuda açık ve kararlı bir siyaset izleyememiştir. Bu nedenle Osmanlı'nın Azerbaycan'ın uluslararası konumuna verdiği destek büyük ölçüde sembolik düzeyde kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Güney Kafkasya'da oluşan yeni siyasal konjonktür, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasetinde daha ihtiyatlı bir çizgi izlemeye yöneltmiştir. Bu dönemde Azerbaycan diplomasisi iki farklı zorunluluğu aynı anda dikkate almak durumunda kalmıştır. Bir yandan bölgede belirleyici konuma ulaşan İtilaf Devletleri'nin siyasal etkisi göz önünde bulundurulurken, diğer yandan Anadolu'da yürütülen Türk Kurtuluş Savaşı da dikkatle takip edilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Anadolu'daki mücadeleyi tamamen göz ardı etmemiş ve çeşitli yollarla destek sağlamıştır. Bununla birlikte, dönemin uluslararası siyasal koşulları nedeniyle bu desteğin resmî diplomatik bir nitelik kazanması mümkün olmamıştır. Bu ikili yaklaşım, Azerbaycan dış politikasının dönemin jeopolitik gerçeklerine uyum sağlama çabasını yansıtmaktadır.

İtilaf Devletleri'nin Ocak 1920'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını fiilen tanıması, Osmanlı–Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlayabileceğine ilişkin beklentileri artırmıştır. Dönemin

basınına yansıyan bilgiler, bu gelişmenin Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerinde olumlu karşılandığını göstermektedir. Aynı süreçte Osmanlı Devleti tarafından da Azerbaycan’a resmî tebrik mesajları gönderilmiştir. Ancak Mart 1920’de İstanbul’un, Nisan 1920’de ise Bakü’nün işgal edilmesi, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin daha ileri bir düzeye taşınmasını engellemiştir.

Araştırma bulguları, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin son dönemini şekillendiren üç temel faktörün bulunduğunu ortaya koymaktadır. İlk faktör, İtilaf Devletleri’nin üstün konumu ve İngiliz işgaliyle şekillenen uluslararası ortamın oluşturduğu sınırlamalardır. Bu durum, Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan’da resmî diplomatik temsilcilik kurmasını ve ilişkileri kurumsal düzeyde geliştirmesini engelleyen başlıca unsur olarak değerlendirilebilir. İkinci faktör, Osmanlı Devleti’nin dış politika hareket alanını daraltan ve daha ihtiyatlı bir diplomatik çizgi izlemesine yol açan siyasal koşullardır. Üçüncü faktör ise Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin, Osmanlı Devleti’ni önemli bir siyasal dayanak olarak görmeye devam ederken aynı zamanda İtilaf Devletleri ile ilişkilerinde denge gözeten dış politika anlayışını yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin son evresi, savaş sonrası uluslararası sistemin belirlediği siyasal sınırlar içinde şekillenmiştir. Bu dönem, Osmanlı Devleti’nin ihtiyatlı diplomatik yaklaşımı ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin uluslararası tanınma arayışının kesiştiği bir süreç olarak değerlendirilebilir. İncelenen gelişmeler, Azerbaycan devletçiliğinin kurumsallaşma sürecinin ve Güney Kafkasya’daki siyasal dönüşümlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bu örnek, uluslararası sistemde büyük güçlerin siyasal tercihleri karşısında yeni kurulan devletlerin hareket alanının nasıl sınırlandığını göstermesi bakımından uluslararası ilişkiler literatürüne katkı sunmaktadır.

Author Contributions

Reşat Gasimov solely conceived and designed the study, conducted the research, analyzed and interpreted the data, prepared the manuscript, revised its content, and approved the final version of the manuscript for publication.

Kaynaklar

Abdurahmanlı, E. (2021). Azerbaycan-Türkiye ilişkileri. *Yûnus Emre anısına Türkiye ve Türk dünyası araştırmaları-IX* içinde (ss. 437–468). İKSAD Publishing House.

ACDA. (t.y.). *Fon 894, liste 10, dosya 34* [Arşiv belgesi]. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi.

ACDA. (t.y.). *Fon 894, liste 10, dosya 150* [Arşiv belgesi]. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi.

ACDA. (t.y.). *Fon 894, liste 10, dosya 151* [Arşiv belgesi]. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi.

ACDA. (t.y.). *Fon 970, liste 1, dosya 68* [Arşiv belgesi]. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi.

- Ağaoğlu, E. (1999). Osmanlı Devleti–Azerbaycan Demokratik Cumhuriyyəti arasındakı ilişkiler. *Osmanlı içinde* (Cilt 2, ss. 660–664). Yeni Türkiye Yayınları.
- Ağayev, M. (2008). *Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiyə-Azərbaycan ilişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Âtî. (1918, 8 Aralık). *Âtî*, sayı 330.
- Âtî. (1918, 11 Aralık). *Âtî*, sayı 332.
- Azərbaydjanskaya Demokratik Respublika: Vnesbnya politika (Dokumenty i materialy)*. (1998). Azerbaydjan.
- Babacan, H. (2024). The brain of the organization: Talât Pasha. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 11(29), 153–181. <https://doi.org/10.17822/omad.1417137>
- BOA, HR. MTV. (t.y.). *Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı, 639/1* [Arşiv belgesi]. Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- BOA, HR. MTV. (t.y.). *Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı, 639/16* [Arşiv belgesi]. Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- BOA, HR. SYS. (t.y.). *Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı, 2303/11* [Arşiv belgesi]. Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- BOA, HR. SYS. (t.y.). *Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı, 2397/6* [Arşiv belgesi]. Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- Çevikel, Ş. (2023). Resulzade'den İlham Aliyev'e Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkileri üzerine bir değerlendirme. *ANASAY*, 7(25), 156–171.
- Diplomaticheskie besedi A. A. Topchibasheva v Stambule: Zapiski chrezvichaynogo poslannika i polnomochnogo ministra Azerbaydjanskoy Respubliki 1918–1919 gg.* (1994). Erqyun.
- Dumlugöl, D. (2025). *Meşrutiyetin iki dönemi: I ve II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanının yapısal ve işlevsel karşılaştırılması*. Academia.edu. <https://www.academia.edu/127142468/>
- Həsənli, C. (2009). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti (1918–1920)*. Garisma.
- Həsənli, C. (2013). *Tarixi şəxsiyyətin tarixi: Əlimərdan bəy Topçubaşov*. Çaşıoğlu.
- Həsənov, C. (1993). *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918–1920-ci illər)*. Azərneşr.
- İleri. (1919, 29 Ekim). *İleri*, sayı 648.
- İleri. (1920, 23 Ocak). *İleri*, sayı 734.
- İmanov, V. (2006). *Azərbaycan-Osmanlı ilişkileri 1918: Azərbaycan belgelerine göre*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Keskin, M. (1988). Milli Mücadilə'de Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin Kuva-yi Milliye için nakdi yardım göndermesi. *Türk Yurdu*, 9(22), 20–23.

- Medetli, E. (2018). Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti'nin Türkiyə ilə ilişkileri İran tarihçiliğinde (1918–1921 yılları). *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1–5 Ekim* içinde (ss. 265–280). Türk Tarih Kurumu.
- Mehmetzade, M. B. (1991). *Milli Azərbaycan hərəketi*. Azərbaycan Kültür Derneği.
- Mikail, E. H. (2013). *Atatürk dönəmi (1919–1938) Türkiyə-Azərbaycan ilişkileri*. Derin Yayınları.
- Nəsibli, N. (2011). *Azərbaycan Demokratik Respublikasının xarici siyasəti*. Qanun.
- Okur, M. (2017). Bolşevik İhtilali sonrası İngiltərə'nin Rusya və Kafkasya politikası. *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 393–416.
- Pipes, R. (1964). *The formation of the Soviet Union: Communism and nationalism, 1917–1923*. Harvard University Press.
- Qafarov, V. (2011). *Türkiyə-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan məsələsi (1917–1922)*. Azərneşr.
- Qasımlı, M. (2017). I. Dünya Savaşı'ndan sonrakı ilk yıllarda İtilaf Devletlərinin Anadolu və Güney Kafkasya politikası və Rusya-Türkiyə yaxınlaşması: Rusya kaynaklarına görə. *Yeni Türkiyə*, 23(93), 1183–1192.
- Saylan, G. F. (2014). İstanbul'un resmən işğali: 16 Mart 1920. *Öneri Dergisi*, 11(41), 17–40.
- Vakit. (1919, 31 Ekim). *Vakit*, sayı 717.
- Vakit. (1919, 1 Kasım). *Vakit*, sayı 718.
- Vakit. (1920, 19 Ocak). *Vakit*, sayı 792.
- Vakit. (1920, 20 Ocak). *Vakit*, sayı 793.
- Vakit. (1920, 21 Ocak). *Vakit*, sayı 794.
- Vakit. (1920, 28 Ocak). *Vakit*, sayı 799.
- Vakit. (1920, 31 Ocak). *Vakit*, sayı 802.
- Yıldız, A. (2015). Osmanlı'da yasama yetkisinin dönüşümü. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 163–170.